

БІЛЯ ВИТОКІВ УКРАЇНОЗНАВСТВА

На основі новітніх джерел у статті конкретизовано громадсько-політичну, творчу та наукову (зокрема культурологічну) діяльність поета, вченого і громадянина І.Я. Франка. Перевага в дослідженні надається працям поета, що носять українознавчий характер, оскільки в радянський період вітчизняної історії цей напрям культурології значно краще досліджено в українській діаспорі, ніж на теренах України. Матеріали можуть бути корисними на заняттях та в самостійній роботі студентів, які вивчають творчість митця.

Визначальним чинником унікальної культури нашого народу на зближенні XIX і XX століть став її духовний потенціал – зрілий, талановитий, державницький.

Одним із загальноновизнаних керманівців всеукраїнського літературно-мистецького процесу того часу був Іван Франко, творчий спадок якого є неосяжним, а поле літературної і наукової діяльності – безмежним:

він поет, прозаїк і драматург;
перекладач, критик і публіцист;
літературознавець, лінгвіст і славіст;
мистецтвознавець, етнограф і фольклорист;
історик, соціолог і економіст;
філософ, громадсько-політичний діяч і редактор численних часописів.

Групування Франкового блоку культурологічних функцій за їх певною спорідненістю аж ніяк не означає, що ланки цих функцій виповнені або менш інтегровані між собою, що їх легко розмежувати на художньо-літературні та культурологічні. За природою своєю вони становлять явище нероздільне, оскільки література є найпотужнішим складником духовної культури.

Власне кажучи, окреслене таким чином розмаїття напрямів і форм культурологічної діяльності І. Франка й не може претендувати на досконалу, завершену модель, залишаючись, по суті, дещо схематичною спробою лише синтезувати ті художні та наукові здобутки поета, що стали широко відомі світові вже з появою першої збірки його поезій. І це природно, адже художня творчість, що, звісно, поєднувалася з науковою та громадсько-політичною діяльністю, залишалася для Франка найважливішою справою його життя. Тому в цій статті, актуальність якої обумовлена суспільним інтересом до вивчення та відродження національної історії й культури, поставлено за мету певною мірою доповнити джерела українознавства.

З іншого боку, синтезована схема культурологічної діяльності поета й ученого містить недостатньо інформації про масштаби й об'єм усієї його праці, яка, разом з тим, не може не вражати витонченою досконалістю та художнім змістом.

Щоб збагнути титанічність праці Франка, досить осмислити кілька конкретних розрахунків, що їх подає один з численних дослідників творчості поета Василь Яременко: *"За все життя він написав понад шість тисяч художніх творів і наукових праць, себто кожні два дні творчого життя – новий твір. "Зібрання творів у 50-ти томах", що побачило світ, – ледве охоплює половину спадщини І.Я. Франка! Подібну працездатність до самозабуття, до повного фізичного і психічного виснаження у світовій практиці відшукати важко"* [1: 26].

Та й сам поет, з молитовною щирістю звертаючись до рідного краю, зізнавався з гіркотою:

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом, оце під ним я упадаю... [2: 181].

Чим же можна пояснити таку самоприреченість на виснажливу роботу? Відповідь на це питання Франко дав у промові на відзначенні його 25-літнього ювілею: *"Як син селянина, вигодований черствим мужицьким хлібом, я вважав своїм обов'язком віддати працю свого життя цьому простому народові. Вихований у суворій школі, я з малих літ засвоїв дві заповіді. Перша – ось це почуття обов'язку, а друга – потреба в безперервній праці"* [3: 20].

І це не просто фраза. Франку в найвищій мірі було притаманне почуття відповідальності за свої твори. *"Мій український патріотизм – це не сентимент, не національна гордість, це тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу ... проклинати долю, яка поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, тому що виявився б негідним у власних очах"* [3: 21]. Через усе нелегке життя, через усю творчість проходить це почуття неоплатного боргу перед народом, перед рідним селом.

Рідний край, село українське, як і рідні Нагуєвичі, І. Франко любив завжди. У найскрутніші дні воно давало поетові притулок, годувало, плекало дух і тіло, чарувало красою природи, народними звичаями, піснями. Тому й не дивно, що про село і для села так багато написано і зроблено митцем. Власне, йдеться не лише про окремі повісті, оповідання чи ліричні твори, а й про збірники культурологічного характеру, розраховані на їх практичне використання в сільському побуті, господарюванні та в народній освіті. Так, 1887 року за участю І. Франка видано літературно-фольклорний збірник *"Веселка"*, який поет згадає у своїй праці *"Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р."*: *"Того самого року вийшла у Львові під моїм доглядом дуже оригінальна своїм замислом літературна збірка "Веселка", яку будим-то зложив Андрій Молодченко. Се було прізвище фіктивне, бо статті тої збірки були укладені студентською громадою в Києві й передискутовані докладно з метою дати українській молодіжці якнайпопулярніше і найкраще оброблений образ українського села з його природою, людьми та їх життям. Прозові статті чергуються тут з народними піснями та найкращими віршами Шевченка й інших новочасних поетів"* [4: 453].

Цінність цього збірника можна визначити за вміщеними в ньому творами. Якщо не повністю, то скорочено тут подано твори Л. Боровиковського, Марка Вовчка, Б. Грінченка, М. Гоголя, І. Тургенєва та ін., а також статті сільськогосподарського характеру, фольклорні записи П. Чубинського, І. Франка. Усі матеріали, що відтворюють життя, побут, звичаї українців, красу української природи, подано в розділах *"Рідна оселя"*, *"Город та сад"*, *"Поле"*, *"Ліс"*, *"Річка та став"*. Розмаїття матеріалу, зокрема фольклорного, зробило *"Веселку"* цікавою хрестоматією для народного читання, для народного життя.

Ось уже весь народ співає – як свої власні – пісні на слова Франка "Ой ти, дівчино, з горіха зерня...", "Червона калино, чого в лузі гнешся?", "Безмежне поле", "Місяцю-князю", "Розвійтеся з вітром, листочки дрібненькі", "Ой рано я, рано устану", "Мій раю зелений" та інші.

Усе творче багатство поета "не вміщалося" у доступних йому українських журналах, тому після невдалих спроб організувати власний журнал І. Франко став співпрацювати з прогресивними польськими виданнями: місцевими – "Kurjer Lwowski" ("Львівський кур'єр"), "Przegląd społeczny" ("Соціальний огляд"), "Przyjaciel ludu" ("Друг народу"), "Kwartalnik historyczny" ("Історичний кварталник"), а також із варшавськими – "Prawda" ("Правда"), "Głos" ("Голос"), "Ateneum" ("Атенеум"). Його матеріали друкуються в петербурзькому журналі "Kraj" ("Край"), в "Київській старині" та ін. Проте душа поета продовжувала бунтувати і гніватись, плакати і сміятись рідною, діалектизованою мовою, яку він доводив до вершин досконалості – до загальноукраїнської літературної мови.

За участю І. Франка в 1887 році вийшли альманахи "Ватра", "Веселка", "Перший вінок" і було започатковано серійне видання "Літературно-наукової бібліотеки". Чорним силам клерикально-націоналістичної реакції І. Франко прагнув протиставити єдиний гуманістичний союз демократії. З цією метою в 1885 році ним було підготовлено й видано "Нарис програми діяльності Українсько-польсько-литовсько-білоруської видавничої спілки".

Він видав десять збірок поетичних творів, і кожна така збірка ставала подією в літературі та суспільному житті України.

Уже перша збірка виявила наявність таланту оригінального, тематично й жанрово багатогранного. Крім ліричного голосу, яскраво проявився образ поета-сатирика, який своїм прикладом показав, що викриття суспільного зла можливе не лише традиційними засобами сатири, а й прийомами патетики, психологічного аналізу й навіть лірики. Саме такими постають "Тюремні сонети" та "Вільні сонети", які стали сходами того трампліна, з якого І. Франко досяг високих злетів як найбільший український сонетар.

Органічно засвоївши вироблену віками чітку класичну форму, Франко виступив у ній як сміливий новатор. "Новаторство Франка в жанрі сонета полягає передовсім у тому, – зазначає його найталановитіший послідовник і спадкоємець поет Д. Павличко, – що він надав йому революційно-демократичного змісту. Тут новаторство великого Каменяра має світове значення... Франко незмірно розширив тематичні рамки сонета. Він поставив його на той соціальний і національний ґрунт, з якого сам виріс, зробив його знаряддям своєї боротьби проти гнобителів народу" [5: 6].

Сонети Франка – то багатобарвна й мудра книга, то велетенський орган, в якому чути й шелест опадаючого листа, і скарги зраненого серця, й жалібний реквієм загиблим бійцям, і могутній рокіт "пісні будучини", що в усій красі зацвітає "над оновленим, щасливим світом, над збратаними, чистими людьми".

Численним "руським Петраркам" Франко зауважив, що для сонета "не досить сяких-таких зліпити рядків штинадцять", естетствуючим снобам довів, що сонет може бути не тільки "тонким різцем", а й "каменярським молотом". У затхлій атмосфері цісарської Австрії, в передчутті "найтяжчого бою, останнього, за правду й волю милу" безсмертний Каменяр перекував старий сонет.

На плуг – обліг будучини орати.

На серп, щоб жито жать, життя основу,

На вили – чистить стайню Авгійову [6: 150].

Безумовно, мав рацію літературознавець і поет А. Добрянський, коли стверджував: "У його сонетарії знайшли вияв і ніжний ліризм поета, і його матеріалістична філософія, і воістину енциклопедична обізнаність ученого, і революційна пристрасть політичного борця, і думна тривога інтернаціоналіста за долю цілого людства" [7: 7].

Франкові сонети – це не просто пристосування класичної форми до нового змісту, це – принципово нове явище, оскільки в ньому форма існує лише як поле змісту, яким є закон життя, що завжди постає в конкретних проявах. Відтак є всі підстави твердити, що Франко по суті є творцем українського національного сонета, що бере свої витoki з трьох благодатних джерел: народнопоетичної творчості, української класики і спадщини світового сонетарства.

На революційних традиціях Шевченка зростала поетична творчість великого Каменяра. Її мотиви й образи живило реальне життя й соціальна боротьба в Галичині останньої чверті XIX століття. А крила і безсмертя поезії Франка – це від власного генія, якому посилено було досягнути все: економічні закони суспільного розвитку, скарбницю світової культури, секрети поетики, причини трагічного життя народу і його мудрість, виражену в думках, піснях, прислів'ях, приказках.

У 1878 році зі сторінок першого революційно-демократичного журналу "Громадський друг" зійшли рядки його "Каменярів". Громоподібний голос поета *"Лукайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинить вас!"* прозвучав як відлуння Шевченкового: *"А щоб збудить хирену волю, треба мцром, громадою обух сталить та добре вигострить сокиру..."* Вірш визначав не тільки життєву мету поета, він став по суті програмою боротьби цілого звияжного покоління, яке вірило, що прийде *"нове життя, добро нове у світ"*.

А ще через чотири роки в першій у Львові українсько-польській робітничій газеті "Ргаса" було видрукувано "Гімн". Ці твори поклали межу, за якою лишились роки учнівства, пошуків, ідейного гарту, а попереду стелились десятиліття титанічної праці, боротьби, нових пошуків, сягання мистецьких висот, удари злої долі й важкі, знесилоючі перемоги.

І сьогодні залишаються актуальними могутні слова поета, ніби про нас і для нас сказані:

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті

Святою думкою, а молоти в руках.

Нехай прокляті ми і світом позабуті!

Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,

І щастя всіх прийде по наших аж кістках [6: 68].

У цей час уже не тільки село, а й місто давало поетові поживу розуму, відкривало вселюдські обрії, простилало дороги, які через "золоті мости" вели до інших народів і, перш за все, до слов'янських братів. Саме в місті він став першим робітничим кореспондентом, "показував нових людей при роботі", активно пропагував серед народу революційно-демократичні ідеї, що впевнено і твердо орієнтували нові покоління на історичне право й обов'язок нації.

Не пора, не пора, не пора

Москалеві, ляхові служити!

Довершилась України кривда стара, –

Нам пора для України жити...

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Хай пройде незгоди проклята пора!
Під України єднаймося прапор! [1: 32].

Виконувати цей обов'язок було надзвичайно важко, бо в середовищі галицької інтелігенції відчувався брак "правдивих характерів", панували "дріб'язковість, тісний матеріальний егоїзм, дволичність і пиха". На поета, живу людину із вразливим серцем і нервами сипались удари і прокльони, і він, подібно Антесві, молитовно благав:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені! [6: 28].

У першій зрілій збірці поезії "З вершин і низин" (1887, 1893 pp.) чільне місце займає політична лірика (цикли "Думи пролетаря", "Вільні сонети", "Тюремні сонети" та гімн "Вічний революціонер", яким відкривається збірник).

Франко І. ламав звичні поетичні канони, демократизуючи традиційні форми і створюючи нові. Разом із тим він збагачував українську поезію в тематичному, жанровому та стилістичному плані. Збірник знаменував початок нового періоду в розвитку української поезії після Т. Шевченка. Українська націоналістична критика вороже зустріла книгу, а царська цензура, довершуючи чорну справу, заборонила її поширення в Росії.

Збірка "З вершин і низин" стала новою сходинкою до верхів'я української поезії, а разом із тим підсумком поетичної діяльності І. Франка за двадцять років. Збірка вражала насамперед своїм тематичним багатством і версифікаційною різноманітністю. У ній знайшли яскраве відбиття всі важливі проблеми епохи. Це вже була (за визначенням самого Франка) поезія "*нової енергійної дикції*". Якби ми схотіли уявити собі тогочасний образ ліричного героя Франкової поезії, то він неодмінно постав би перед нами в образі людини героїчного складу – бійця і поета.

Збірка "З вершин і низин" – це складна мистецька будова, а не *звичайна збиранина віршів, писаних у різний час і з різних приводів*. "*Укладаючи матеріал для цієї книжки, – писав Франко у "Передньому слові", – я покинув думку про хронологічний порядок, зовсім не пригожий в книжці так різномасного змісту, котрій, проте, хотілось мені придати яку-такую артистичну суцільність*" [6: 20].

Нерівна боротьба з політичною реакцією, тяжкі особисті випробування яскраво відображено в наступних збірках Вічного Революціонера: "Зів'яле листя" (1896 р.), "Мій Ізмарагд" (ізмарагдами в давньоруській літературі називали збірки статей та притч морального характеру) (1898 р.), "Поеми" (1899 р.).

Окремі "листочки" й цілі "жмутки" відгорілих, але сповнених вулканного жару переживань в'яжуться мистецькою рукою Франка у збірку високого поетичного звучання "Зів'яле листя" (1896 р.). Поезії "Зів'ялого листя" – це вірші ліричних шедеврів, вирізьблених поетичним різцем на рівні Петрарки чи Данте. "*Чого важкий свій молот каменярьський міняєш на тонкий різець Петрарки?*" – запитує себе поет. Але він не міняв, а одночасно й майстерно володів як молотом, так і різцем, бо поезія революційного звучання й інтимна пісня серця – завжди йдуть у парі.

Секрет поетичної сили Франка в умінні доводити до інтимного звучання громадянську, революційну тему, а ліричним поезіям силою вираженого в них узагальнення надавати громадянського звучання. Пізніше видатний майстер слова М. Коцюбинський скаже про збірку "Зів'яле листя": "У Франка є прекрасна річ – лірична драма "Зів'яле листя". Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв?" [8: 55].

Більшість поезій Франка підкреслюють видиму суб'єктивність висловлених у них рефлексій і настроїв. Наведемо лише одне саморозкриття, саморецензування Франка: "*У поетичній формі я бажав подати сучасному руському читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, котрих теми черпані з різних джерел, домашніх і чужих, східних і західних, та котрі, проте, в'язались би в одну органічну цілість не якоюсь одною тенденцією, не одною догмою релігійною чи естетичною, а тільки спільним діапазоном морального чуття і темпераменту, через який пройшли, поки вилилися в ту форму*" [2: 179]. Це про збірку "Мій Ізмарагд" (1898 р.).

Виняткове культурологічне значення (як своїм обсягом, так і глибиною дослідження) мала багаторічна дослідницька робота Івана Франка, який, оперуючи здобутками порівняльного та історико-культурологічного методів, поєднував студії з усної словесності з опрацюванням численних питань із різних періодів української літератури. У статті "Теорія і розвій історії літератури" Франко писав: "Вхибив би проти основ наукового досліду той історик літератури, якби силкувався певну національну літературу показати як вповні оригінальний і своєрідний духовний виплід тої нації..." Він "мусить відрізнити в ній національне від інтернаціонального, мусить показати, як вона засвоює собі чужий матеріал і чужі форми і що вносить свого в загальну скарбницю літературних тем і форм"... [9: 335].

У серії "Пам'ятки українсько-руської мови і літератури" він випустив "Апокрифи і легенди з українських рукописів" у п'яти томах (1896-1910 pp.). Серед численних його розвідок стали широко відомими "Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його історія", та присвячені середній добі "Іван Вишенський і його твори", "Южно-русская пасхальная драма", "Карпато-руська література XVII – XVIII вв.", "До історії українського вертепа XVIII в.", "Слово про збурення пекла" та ін.

Одним із найкращих оглядів історії української літератури є стаття Франка "Южно-русская литература" ("Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона").

Та це лише частина того культурного й культурологічного багатства, яке складають літературознавчі та літературно-критичні статті І. Франка і яке, безумовно, слід доповнити, згадавши такі його праці, як "Інтересний збірник з с. Хітара", написаний у співавторстві з В. Гнатюком, "Наймичка Т. Шевченка", "Про життя і діяльність О. Кониського", "Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII wieku" та ін.

Етнографічні надбання І. Франка набули неоціненного значення для розвитку і збагачення художньої літератури, ставши невичерпним джерелом фольклорних мотивів, сюжетів, художніх фактів і под.

Франко І. та його друзі й однодумці одержували відчутну допомогу від М. Драгоманова, "немов створеного, – за словами І. Франка, – на духовного провідника великої нації", який "зробився і буде ще довго сумлінням нашої нації, ясним, непідкупним і непоблагним" [10: 261].

Драгоманов М., по суті, вважав вирішення науково-культурних проблем найважливішим завданням української демократичної інтелігенції. "Діло політичне наше, – писав він з цього приводу М. Бучинському, – рішиться колись у земських соборах усієї Росії. А головне наше діло – культурне і літературне. Так про це я скажу, що у Цюриху нам не напишуть ні другого Кобзаря, ні другого Костомарова, ні даже Робінзона Крузо не переведуть на нашу мову, та й лексикона не напишуть. А я так думаю, що поки ми не виробимо собі лексикона і граматики, не видамо пам'яток нашої мови з XI віку до пісень, не напишемо історії свого народу і бібліотеки народних наук, доти мусимо сидіти, посипавши попелом главу, у політику не лізти і прокламацій не писати" [11: 261].

XIX ст. вносить нові принципи у взаємодію усної й писемної словесності. Романтичне народництво прагне зблизити усну словесність і письмову. Засудивши давнє письменство як ненародне, народництво XIX ст. пропагує усну словесність, як норму й канон, що повинні лягти в основу літератури. Література XIX ст. послідовно знароднюється, етнографізується й фольклоризується: народна мова, форми, жанри й зміст народної поезії сильно впливають на зміст, жанри, ритми й мову письменства українських романтиків, серед яких відзначаються зрілим талантом П. Гулак-Артемівський, С. Гребінка, ранній Шевченко, а особливо А. Метлинський, Л. Боровиковський і представники "Етнографічної школи" Г. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, частково П. Куліш, С. Руданський. Але й письменникам другої половини XIX ст. теж не чужі впливи етнографізму (І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, М. Старицький, М. Кропивницький, Л. Глібов, І. Тобілевич, Б. Грінченко та ін.).

З позицій натуралізму, імпресіонізму й неоромантизму роблять спробу підійти до народного життя й використати фольклор І. Франко ("Захар Беркут"), М. Коцюбинський ("Тіні забутих предків"), Леся Українка ("Лісова пісня"), О. Кобилянська ("В неділю рано зілля копала"), Г. Хоткевич ("Камінна душа"), до них прилучаються і йдуть їхніми шляхами письменники наступних генерацій (П. Тичина, Ю. Яновський, Т. Осьмачка та ін.).

У методології української етнографії окрему позицію займає група дослідників, згуртованих в Етнологічній Комісії Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка (НТШ), що вийшла з порівняльної школи, але старалася в усіх продуктах народної творчості дошукуватися своїх власних паростків, національних джерел. Зокрема, І. Франко, тримаючись взагалі порівняльного методу, старанно вирізняв національні елементи, стежив за їх розвитком і своїми та чужими нашаруваннями, прилучаючи до цього й формальний бік творчості, що раніше був занедбаний. За словами Франка, завдання етнографії "відрізнити національне від інтернаціонального", "показати, як вона (національна література) засвоює собі чужі форми і що вносить свого в загальну скарбницю літературних тем і форм". Наслідки праці цієї групи (до якої належали також В. Гнатюк і Ф. Колесса), зібрані в десятках томів "Етнографічного збірника" і "Матеріалів до української етнології", зокрема, в таких працях, як корпус приповідок Івана Франка і його ж "Студії над українськими народними піснями", – дали змогу М. Грушевському побудувати в "Історії української літератури" (т.т. I і IV) нову концепцію теорії української народної літератури і обрядовості, яку треба вважати оригінальним завершенням дослідів. Грушевський М. робить при цьому спробу прикласти до українського етнографічного матеріалу засаду соціологічної школи Дюркгема й досліджує пережитки примітивної культури в Україні, соціальну праісторію й народну творчість у соціологічному освітленні.

На зламі XIX і XX ст. центр етнографічної праці переноситься до Львова завдяки великій організаційній, збирацькій та видавничій праці чотирьох визначних науковців – М. Грушевського, Ф. Вовка, І. Франка і В. Гнатюка, які покликали до життя при НТШ окрему Етнографічну комісію і планово зайнялися етнографічною роботою, залучаючи до неї діючих етнографів усієї України й нових співробітників, особливо з Західної України. Західна Україна не стояла, щоправда, облобом на полі етнографічних студій і мала вже на той час поважних науковців-етнографів, зокрема, І. Верхратського, В. Барвінського, Д. Лепкого, І. Кузева та ін. Та лише Етнографічна комісія надала їхній праці розмаху й зацікавила нею широкі кола науковців і всього громадянства.

До розширення справи спричинилися окремі наукові експедиції, особливо трирічна етнографічно-антропологічна експедиція під керівництвом Ф. Вовка й співучасті І. Франка, І. Кановського та З. Кузеля, а також планове дослідження за допомогою спеціальних інструкцій та анкет, якими були охоплені всі землі України. Це дало змогу з часом зібрати надзвичайно багатий етнографічний матеріал, який після відповідного опрацювання І. Франком та його соратниками було опубліковано у двох органах Комісії – "Етнографічному збірнику" (з 1895 р. – 40 томів) і "Матеріалах до української етнології" (з 1899 р. – 22 томи), а також в інших публікаціях НТШ, що дбайливо вели постійний відділ рецензій на нові етнографічні появи.

Директор Етнографічної комісії І. Франко, який був на цій посаді довгий час, обдарував нас кількома фундаментальними працями зі сфери етнографії й фольклору, зокрема, такими дослідженнями, як "Жіноча неволя в руських піснях народних" та "Останки первісного світогляду в загадках". Його багатотомний корпус приповідок (приказок) "Галицько-руські народні приповідки" перевищує всі подібні чужомовні праці й не має собі рівного в слов'янських мовах. Дуже цінні його праці над українськими народними піснями, особливо велика праця "Студії над українськими народними піснями" (1913 р.). Його "Народний календар", "Eine Expedition ins Bojkenland" свідчать про його широкі етнографічні інтереси.

Учений і філософ Іван Франко висловлював багато міркувань із проблем етики. На його думку, науки умовно можна поділити на фізичні, або природні (науки про зовнішній світ) і антропологічні (науки про людину), які становлять, по суті, єдиний нерозривний ланцюг, одну цілість, бо людина також є витвором природи, а все, що вона зробила і що може зробити, мусить бути зроблене тільки на підставі "вроджених сил". Властивості людини, які є предметом вивчення антропологічних наук, І. Франко поділяв на тілесні й духовні. До антропологічних наук він зараховував логіку, психологію, педагогіку, історію, етнологію (науку про спосіб життя різних народів), суспільну економію. Проте вони, за його словами, "не вичерпують всієї науки, подібно як праця і турботи про хліб насущний не вичерпують ще всього життя. Кожна людина, а тим більше людина, що живе у суспільстві і на кожному кроці із суспільством тісно пов'язана, мусить виробити в собі певні поняття про життя з людьми, про обходження з ними; то є поняття істинності, справедливості, правди, приязні та добра. Ці поняття є основою моральності, що є предметом останньої і найвищої науки – етики. Етика вчить людину жити по-людськи, вона керує завжди і всюди її кроками, вона змінює тваринну природу людини і облагороджує, і в такий

спосіб робить її здатною до сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного, що ґрунтується на узгодженій праці всіх людей і на братській взаємній любові" [12: 389-390].

Франко І. доводив, що суспільство розвивається за об'єктивними законами, а поступ людства "веде до добра". Основою цього поступу є дві могутні сили – голод (матеріальні й духовні потреби) і любов (почуття, що здружує людей). Однак людський розум ще не став одним із джерел цього поступу.

Людину І. Франко вважав доброю від природи: *"Не в людях зло, а в путях, котрі незримими вузлами зв'язали сильних і слабих з їх муками і їх ділами"* [12: 390]. У своїх соціально-філософських шуканнях він звертався до марксизму, поділяючи його ідею визволення трудящих, водночас заперечував крайній раціоналізм марксизму, який, ігноруючи національні цінності та свободи особистості, абсолютизуючи роль способу виробництва, "виплоджує" фаталізм.

Багато зробив І. Франко для пробудження і розвитку соціальної та національної самосвідомості українського народу. У своїй художній творчості він постійно ставив і прагнув осмислити морально-етичні проблеми: розкривав моральний потенціал простих людей, українського народу; змальовував наполегливі, часто трагічні шукання людиною щастя; прагнув осмислити істотні взаємини між людьми, особою, суспільством. Вважаючи, що письменник має орієнтуватися на найвищі досягнення науки про людину й суспільство, І. Франко пристрасно стежив за розвитком соціології, етики, естетики, розмірковував над актуальними їх проблемами.

Івану Франку – великому вченому європейського рівня – *належить цілісна концепція української культури, подана як філософсько-світоглядна система*. У фундаментальній праці "Історія української літератури від початку українського письменства до І. Котляревського" автор аналізує генезу літератури через розвиток духовної й матеріальної культури й послідовно прстежує процес формування суспільного (цивілізаційного) типу українця. Виходячи з гіпотези пріоритету економічних відносин, він доводить, що духовний переворот настає за переворотом економічним.

Франко І. писав: *"Всякому, хто пильно вдивляється в історичне життя, в хід розвитку якогось народу, ясно одразу, що всякий новий напрям, нові відносини і погляди серед нього проявляються аж тоді, коли звершиться будь-яка переміна в економічних та політичних обставинах життя того народу"* [13: 61].

Палітра соціально-філософських, культурологічних досліджень І. Франка виявилася настільки великою, а висловлені ідеї настільки прогностичними, що до сьогодні ми не можемо опанувати його творчу спадщину. І. Франко бачив перспективу *"вितворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відірваний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайкрайшій мірі і в якнайшвидішій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна, держава не може остоятися"* [13: 62].

Франко І. як культуролог завершив значну за обсягом і науковою цінністю роботу, зокрема:

- опрацював цілісну концепцію історії української культури;
- сформулював наукові принципи аналізу історії культури як суспільного явища;
- запропонував концепцію історії не як певну часову послідовність "чисто" духовних явищ, а як всю сукупність дій народних мас і тих соціальних, економічних і духовних течій, які з непереможною силою проявляються в їх житті;
- осмислив місце і роль духовної культури у соціальній боротьбі суспільства;
- довів, що духовна культура народу формується на основі матеріальних умов його життя; переклав українською мовою твори понад 70 авторів;
- концентрував найголовніші тенденції розвитку й оновлення лірики;
- у художній світ поезії увів семантико-структурними категоріями поняття народу, нації, України;
- пропагував комплексне вивчення матеріальної культури: архітектури, землеробства, скотарства, гончарства, ткацтва, вишивки, обробки дерева, металу, розглядаючи їх виникнення і розвиток у конкретних соціально-історичних умовах.

Ця неоціненна праця поета стала на віки програмою і дороговказом народного буття – від національного побуту до творення незалежної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Яременко В. До всіх народів і до всіх віків // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: У 4 кн. – К.: "Рось", 1994. – Кн. 1. – С. 25-31.
2. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: "Наукова думка", 1976. – Т. 2. – 543 с.
3. Франко І. Стихотворения и поэмы. Рассказы. Борислав смеється // Библиотека всемирной литературы. – М.: "Худож. лит.", 1971. – Т. 121. – 783 с.
4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: "Наукова думка", 1976. – Т. 41. – 679 с.
5. Павличко Д. Сонети Івана Франка // Іван Франко. Сонети. – Львів, 1955. – С. 6.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: "Наукова думка", 1976. – Т. 1. – 502 с.
7. Український сонет: Антологія / Упорядкування текстів та вступна стаття А.М. Добрянського. – Київ: "Рад. письменник", 1976. – 232 с.
8. Коцюбинський М. Твори: В 7 томах. – К.: "Наукова думка", 1975. – Т. 4. – 387 с.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: "Наукова думка", 1976. – Т. 27. – 463 с.
10. Франко І. Передмова // Драгоманов М. Листи до І. Франка і ін. (1887-1895). – Львів, 1910. – 261 с.
11. Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським. 1871-1877 / Упоряд. М. Павлик. – Львів, 1910. – 261 с.
12. Тофтул М.Г. Етика: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2005. – 416 с.
13. Кравець М.С., Семашко О.М., Піча В.М. та ін. Культурологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / За заг. ред. В.М. Пічі. – Львів: "Магнолія плюс", 2003. – 235 с.

Матеріал надійшов до редакції 13.09.2007 р.

Новобранец Е.Б. У истоков украиноведения.

На основании новых источников в статье конкретизирована общественно-политическая, творческая и научная (в том числе культурологическая) деятельность поэта, учёного и гражданина И.Я. Франко. Преимущество в исследовании предоставлено разработкам поэта, которые носят украиноведческий характер, поскольку в советский период отечественной истории это направление культурологи значительно лучше исследовано в украинской диаспоре, чем в Украине. Статья может быть использована на занятиях и в самостоятельной работе студентов, изучающих творчество поэта и учёного.

Novobranets O.B. Ukrainian Studies Sources.

Based on some new sources, the article specifies public, political, creative and scientific (culturalological) activity of Ivan Franko as a poet, scientist and citizen. The preference in the investigation is given to the works of the poet of Ukrainian Studies character, as in the Soviet period of native history this direction of Cultural Study was better investigated in Ukrainian diaspora than in Ukraine itself. The materials may be used during the classes and in the individual work of students who study poet's creative activity.